

ORHAN KOLOĞLU • Avrupa Kiskacında Abdülhamit

ORHAN KOLOĞLU 1929'da Kadınhanı'nda (Konya) doğdu. Galatasaray Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. Strasbourg Üniversitesi'nde doktora yaptı. 1947'de gazeteciliğe başladı. Yurtdışında basın ataşeliklerinde, 1975 ve 1978-79'da Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde bulundu. Çeşitli üniversitelerde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Tarih ve sosyal yapı konularında yayımlanmış 36 kitabı, yüze yakın bilimsel araştırma ve makalesi vardır. Bunlardan ödül kazananlar: Gazeteciler Cemiyeti Sosyal Araştırma Ödülü (1962) "Doğum Kontrolü" dizisiyle; Gazeteciler Cemiyeti Araştırma Ödülü: *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları* (1987); Yunus Nadi Sosyal Araştırma Ödülü: *İlk Gazete, İlk Polemik* (1989); Afet İnan Ödülü: *İttihatçılar ve Masonlar* (1991); Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü: *Türk Çağdaşlaşması* (1995).

İletişim Yayınları 478 • Tarih Dizisi 32

ISBN-13: 978-975-470-602-4

© 1998 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-5. BASKI 1998-2016, İstanbul

6. BASKI 2017, İstanbul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Seçkin Oktay

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ORHAN KOLOĞLU

Avrupa Kıskacında Abdülhamit

i l e t i Ő i m

İÇİNDEKİLER

<i>Sunuş</i>	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
<i>Abdülhamit'in Mücadele Yöntemi</i>	11
1. Tahta Çıktığında Durum	11
2. 1877-78 Savaşının Etkisi.....	30
3. Avrupa Haber Kaynaklarına Bağımlılık.....	42
4. Büyükler: Hümanizmin Emperyalizme Esir Oluşu	46
5. Küçükler: Bağımsızlıkla Emperyalizmin Piyonluğu Arasında.....	57
6. Yabancı Basınla Doğrudan İlişkiye Giren İlk Padişah	65
7. Telgraf Sansürünün Başlaması.....	70
8. Yasak Yayınların Postahanelerde Tutulması.....	77
9. Avrupa'ya Standart Haber Kabul Ettirme Çabası.....	90
10. Yabancı Basına Sansürün Sistemleştirilmesi.....	99
11. Hükümdar Dokunulmazlığının Koruyacağı Yanılgısı.....	108
12. Ütopya: Avrupa'nın Kabul Etmesi İstenen Çerçeve.....	117
13. Yasak Uygulaması: Nasrettin Hoca'nın Türbesi.....	128
14. Hamamda Yakılan Kültür	139
15. Zorbalığın Zarf Açmaya Varması.....	146

İKİNCİ BÖLÜM

<i>Avrupa'nın Saldırı Taktiği</i>	157
1. Ermeni Sorunu: Bulgar Örneğine Özeniş.....	157
2. Kızıl Sultan.....	171
3. İngiltere'ye Direnmenin Bedeli.....	186
4. Emperyalistler Arası İktisadi Savaşın Ortasında.....	198
5. Silah Sanayilerine Yeni Müşteriler: Küçükler.....	217
6. Küçüklerin İç Bunalımlarını Osmanlı'ya Aktarışı.....	228
7. Girit: Yunanlının Bitmez Tutkusu.....	236
8. Makedonya: Avrupa'nın Barut Fıçısı.....	248
9. Siyonizm'in Rolü.....	263

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

<i>Abdülhamit-Avrupa Çekişmesinin Sonucu</i>	271
1. Parayla Yönlendirme Neyi Çözebildi?.....	271
2. Bendeganın İflası, Pera'nın Zaferi.....	292
3. 33 Yılın Özeti.....	306
<i>Ek: Muzır ve Beğenilen Haberler Listesi</i>	313
<i>Dizin</i>	333

SUNUŞ

On yıl önce *Abdülhamit Gerçeği, Ne Kızıl Sultan Ne Ulu Hakan* isimli kitabım yayınlandığında beklediğimden fazla ilgi görmesi, sanırım kemikleşmiş iki uç görüşü çürütmüş olmasından ileri gelmişti. Bu hem ülkemiz, hem de dışarısı için geçerli bir saptamadır. Türkiye’de bir kesim Abdülhamit’in her yaptığıının kötü olduğuna inanır, neredeyse İmparatorluğun çöküşü ve geri kalışının bütün suçunu ona yükler. Karşı kesim ise onun her şeyini mükemmel ve kusursuz bulur. Yabancılara gelince, Sultan’ı dinci fanatizmin, Panislâm’ın kışkırtıcısı sayarlar.

Bu yaklaşımların her birinde bilimsel, nesnel bir bakış yerine, bazı çevrelerin savunulması için bir zorlama unsuru bulunması dikkatimi çekmiştir. Türkiye’deki iki eğilimde bir imparatorluk kaybetmenin psikozu hissedilir. Abdülhamit’i yereller İttihatçılar’ı aklamayı tasarlarlar. Onu Ulu Hakan sayanlar ise, sorumlulukları İttihatçılar’a yüklemenin taktiği olarak yüceltirler de yüceltirler. Yabancılara gelince, doruğuna erişmiş emperyalizmin Osmanlı toplumuna yönelttiği oyunları örtbas etmenin gereği olarak, ona yüklenirler de yüklenirler.

Bu her çevrenin kendisi dışında suçlu arama tutkusu sebebiyledir ki hepsi de, Abdülhamit'i uluslararası çerçeveye oturtup değerlendirmekten kaçınıp, hep şahsı üzerinde durmaya, kişisel psikolojisini incelemeye yönelmişlerdir. Ayrıca onun 33 yılını Tanzimat'tan ve II. Meşrutiyet'ten ayrı bir bütünmüş gibi ele alma hatası da çoğunda tekrarlanıyor. Oysa Abdülhamit'in Tanzimat'ın devamcısı olduğu kabul edilir ve karşılaştığı uluslararası koşulların 1820'ler ya da 1850'lerdekiyle farkı dikkate alınırsa, çok başka sonuçlara varılıyor.

Abdülhamit'in sağlıklı değerlendirilmesinin önemi sadece bazı yanlışları doğrultmak için değildir. Ondan sonra gelenler, İttihatçılar, Kemalistler ve demokrasi yaşamımızın birçok veçhesinin anlaşılabilmesi için gereklidir. Toplumsal davranışlarımızdan birçoğunun kökeni Abdülhamit döneminde oluşmuştur. Bunların başında, günümüzde de hâlâ hükmünü sürdüren 'Devlet elden gidiyor' travması gelir. Dolayısıyla sorun sadece bir hükümdarın saltanatını incelemek olmayıp, Türk toplumunun tarihindeki, bugüne de damgasını vuran bir döneme açıklık kazandırmaktadır. Daha önceki kitaplarımdan *Abdülhamit Gerçeği*'nde kronolojik bir sıra içinde tüm yaşamını ve aldığı ve devrettiği mirasları; *Abdülhamit ve Masonlar*'da bu ilişkinin bilinmeyen taraflarını incelemiştim. Bu kere, ilgisinin sürekli olarak üzerinde yoğunlaştığı üç kesimden Avrupa ile ilişkilerin akışını ele alıyorum. Diğer ikisini, Jön Türkler ve İslâm Dünyası ile ilişkilerini, ileride ayrıca ayrıntılı olarak yazmayı tasarladığımdan, Avrupa'nın bunları çıkarı için kullanımına bu kitapta çok sınırlı olarak yer verilmiştir.

* * *

1990'da Arnavutluk hâlâ Komünist Partisi'nin yönetimi altındayken, devlet arşivlerinde çalışmak için Tirana'da bir süreye kalmıştım. Doğu Bloku çatırıyor, sosyalist rejimler zor,

hattâ kanlı günler geçiriyorlardı. Romanya'nın lideri Çavuşesku bir darbe ile kurşuna dizilmiş ve bütün dünya televizyonları başında olayı anı anına izlemişti. Bu tür rejimlerin en kapalisına sahip olan Arnavutluk'ta tabii ki devlet televizyonu böyle filmleri yayımlamıyor, haberlerini dahi vermiyordu. Ama konuştuğum herkes olayları en ince ayrıntısına kadar biliyordu. Nasıl öğrendiklerini sorduğumda, her evin damına yerleştirilmiş teneke parçalarını gösterdiler. Gerçekte yasak olan bu ev yapımı alıcılarla İtalyan, Yunan ve Yugoslav televizyonlarını izlediklerini, böylece hükümetin bilmelerini istemediği her şeyi öğrenebildiklerini anlattılar. Komünist Parti gayet güçlü ve örgütlüydü, ama kamuoyu bilgileniyor ve dinamikleşiyordu. Sonunda kaçınılmaz değişim geldi ve Arnavutluk da rejimini değiştirmek zorunda kaldı.

Abdülhamit rejimini değerlendirirken, benzeri bir etkinin o dönemdeki Avrupa basını tarafından oynanmış olduğu farkediliyor. Üstelik Abdülhamit Türkiyesi, Arnavutluk gibi sınıksız kapalı bir ülke de değildi. Yabancıların kapitülasyonlara dayalı dokunulmazlığı içeriye, düşünce de dahil her şeyin serbestçe girmesini sağladığı gibi, Tanzimat'ın Avrupa'dan alınacak şeyler bulunduğu ve bunda bilgi kaynağı olarak basının rolünü kabul eden anlayışı da engellemeleri azaltıyordu. Bu etki Abdülhamit ve dönemi kadroları tarafından çok yoğun şekilde hissedilmiştir. Olaylara salt diplomasi tarihi açısından bakanlar, işleri yalnız en üst düzeyde –hükümdarlar, hükümetler ve diplomatlar arasında– geçen bir oluşum gibi algılamak hatasından kurtulamıyorlar. Oysa sade Osmanlı toplumu değil, bütün küçük devletler de emperyalist diplomasinin en büyük aracı halinde işleyen büyüklerin basınlarıyla yönlendiriliyorlardı.

Bugün hâlâ tartışılan Abdülhamit'in 'Kızıl'lığı, Osmanlı'nın 'Kıyıcı'lığı, Türkün 'Acımasız'lığı ve Müslümanın 'Taas-

subu' gibi konular,* yanıtlarını siyasi tarihten değil, o dönem medyasının yayınlarından bulabilirler. Bu yüzden belki de ilk kez, diplomasi kaynakları Osmanlı, İngiliz, Fransız, İtalyan, Belçika, Avusturya devlet arşivleri ve bilimsel yayınların yanı sıra bu araştırmada geniş ölçüde dönem basınlarının tanıklığına başvurulmuştur.** Modern kamuoyu oluşturma yöntemlerini o dönemde en etkili hale getirmiş olan Batılılar, henüz 'bastırılmış kamuoyu' aşamasını geçememiş olan Doğulu toplumları yönlendirmekte zorluk çekmemişlerdir. Sömürgecilerin bütün dünyaya egemen olma çabaları sırasında, Afrika'dan sonra Çin'le birlikte son parsa haline gelen Osmanlı'ya yönelik eylemleri ve bağımsızlık arayan toplulukların bu amaçla kullanılışlarına ait en iyi örneklerle bu yayınlarda rastlanıyor.

(*) Osmanlı-Türk-İslâm çoğu kez bir arada kullanıldığından OTİ şeklinde kısaltılarak verilmektedir.

(**) Yabancı basından en çok yararlandığımız Fransız *Le Figaro* gazetesi kısaca *Fi* olarak belirtilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Abdülhamit'in Mücadele Yöntemi

1. Tahta Çıktığında Durum

31 Ağustos 1876 günü Abdülhamit tahta çıktığında 19. yüzyılın başından beri Avrupa'da sorulan klasik soru "Hastayı öldürelim mi, yoksa bırakalım eceliyle mi ölsün?" yeniden güçlü bir şekilde gündeme gelmiş bulunuyordu. Sadece diplomatlar değil, bütün kamuoyları da Türk'ün Avrupa'da bir fazlalık olduğu inancındaydı. Bir Avusturyalı'nın dediği gibi, Avrupa'da o dönem mitinglerinin tek sporu Türkiye'nin yok olacağı temasını işlemekti. 'Geldikleri Asya'ya, pılılarını pırtılarını toplayıp geri gitmeleri'¹ ortak özlemde. Sorun, Osmanlı paylaşmasını bir Avrupa genel savaşı'na dönüştürmeden gerçekleştirebilmektir.

Avrupa'dan alınmış borçların ödenemeyeceğinin 1875 sonunda açıklanması ve Hersek Ayaklanması'nın uzayıp gitmesinin yarattığı bunalımlar devam ederken, Abdülhamit'in tahta çıkmasından hemen önceki aylarda, Panslavizm'in maddi ve manevi desteği ile, önce Bulgarlar ayaklandı, son-

1 İngiltere Başbakanı Gladstone'un yaydığı ünlü slogan.

ra da Karadağ ile Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Üçü de fazla zorlanma olmadan bastırıldı. Ama uzun zamandır Avrupa devletlerinin 'Hıristiyanlar'ın Müslümanlar tarafından ezilmesini önlemek için vadedilmiş islahatın bir an önce gerçekleştirilmesi' yolunda verdikleri muhtıraların tekrar gündeme gelmesine sebep oldular. Zaten asıl amaç da buydu.

Bunlara ek olarak, 1876'nın ilkbahar ve yaz ayları boyunca süren çok önemli ve kanlı bir iç politika bunalımının sonunda (Abdülaziz'in tahttan indirilişi, intiharı, Murat'ın tahta çıkışı, Çerkes Hasan'ın paşaları öldürüşü, Murat'ın akli dengesini kaybedişi...) Abdülhamit tahta çağrılmıştı. Avrupa Murat'ın durumunu çok yakından izliyordu. Doktorları Avrupalı olduğuna göre saklanabilecek bir durum yoktu.² Daha 23 Temmuz'da Maclean Ajansı Viyana'dan, Abdülhamit'in tahta çıkarılacağı haberini her tarafa yaymıştı. Bu gelişme, saraydaki Azizciler Muratçılar çekişmesine Abdülhamitçiler'in de katılmasını hızlandırdı. Dolayısıyla içeride de dışarıda da çözüm, tecrübesiz yeni Sultan adayından çok, gücü elinde tutan tecrübeli Bâbüali Paşaları'nın icraatından bekleniyordu. Bunlar, karşılıklarına özellikle 'Balkanlar için islahat' sloganıyla bir cephe halinde dikilen Avrupa devletlerini tatmin etmedikçe baskılardan kurtulamayacaklarının farkındaydılar. Benzeri zorlamalar sonucu arkası arkasına Mısır, Sırbistan, Eflak-Buğdan, Cebeli Lübnan, Girit özerk statülere kavuşmuş ve devletten kopmaya yönelmişlerdi. Yenilerinin eklenmesi devletin tam parçalanması olurdu. Ayrıca sadece Hıristiyanlar'a haklar tanınması Müslüman kesimini ikinci plana itici bir etki yaratabilirdi. Anayasaya dayalı parlamenter bir rejim içinde bütün vatandaşların eşitliğini sağlamakla hem dış müdahaleleri önlemek, hem de devletin bütünlüğünü korumayı sağlamanın mümkün olabileceği on-

2 Örneğin *Fi*. 3 Ağustos 1876.

lara tek çözüm olarak görünüyordu. Aynı zamanda bununla, Kırım Savaşı sırasında (1854-56) bir Hıristiyan devlete (Rusya) karşı bir Müslüman devletin (Osmanlı) bütünlüğünü korumak için oluşturulan ama sonradan çözülen Avrupa Birliği'nin yeniden gerçekleşmesi umuluyordu.

Abdülhamit'in tahta geçmesi, anayasa ve meşrutî rejim üzerinde paşaların kendisiyle tam mutabakata varmasından sonra gerçekleşmiştir. İleride göreceğimiz gibi çözümün bir anayasadan ve meşveret sisteminden geçtiğine o da inanıyor ve yabancılara da açıklamaktan geri kalmıyordu.

Yabancı çevreler Sultan Aziz'i, Murat'ı hattâ henüz delikanlılığa girmek üzere olan Yusuf İzzettin'i iyi tanıyorlar ama Abdülhamit'i tanımıyorlardı. Daha doğrusu onunla hiç ilgilenmemişlerdi. Abdülhamit'in de onlara pek açık davrandığını söylemek mümkün değildir. Ayrıca Abdülaziz'in düşüşünden beri gücün Bâbüâlî Paşaları'nın elinde bulunduğunu bilen yabancı çevreler, bunların onayıyla tahta geçirildiğini bildiklerinden fazla önemsemiyorlardı. Bu yüzden padişahlığı dışarıda fazla yankı yaratmadı. Hakkında az şey biliniyordu, bilinenler de o kadar çelişkiydi ki:³

Tümüyle cahil sayanlar; evinin coğrafya kitaplarıyla dolu olduğunu, okumayı çok sevdiğini ileri sürenler; Jön Türk sayanlar ve dinci gruptan olduğunu belirtenler; reformcu ve ödün vermez bir bağınazlık yakıştıranlar; eli sıkı ve sporcu diyenlerle kumarbaz diye tanıtanlar; tek karılı sayan ya da harem hayatını sevdiğini iddia edenler görülüyordu. Hayali aşk maceraları yakıştıranlar eksik değildi. Hattâ onun da bütün Osmanlı ailesi gibi ruh hastası olduğunu ileri sürenler de vardı. Kimisine göre de 'Avrupalı gibi davranmaktan hoşlanıyor, üstünde Doğulu olan sadece fesidir.'

3 Koloğlu Orhan, *Abdülhamit Gerçeği*, Gür Yay., İstanbul 1987'den özet.